

УДК 349.6

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ЕКОЛОГІЧНИХ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

**О.В. РУДЕНЬ, аспірантка¹,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

Стаття присвячена визначенню правової природи та юридичних ознак екологічних договірних відносин. Досліджено основні юридичні ознаки екологічних договірних відносин, а саме: наявність публічного екологічного інтересу, нормативність, їх реалізація в межах екологічних відносин. Особлива увага звертається на особливість об'єкта екологічних договірних відносин та їх основні види за екологічним законодавством.

Договір, екологічні договірні відносини, публічний екологічний інтерес, публічне благо.

Розвиток суспільних відносин вимагає змін у різних сферах життєдіяльності людини та, відповідно, у відносинах між державою і суспільством. Одним із регуляторів цих відносин, крім закону, може виступати договір. Не виключено, що такий механізм може бути застосовано у суспільних відносинах щодо використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Договірні відносини в екологічному праві, як і в інших переважно публічних галузях права, що формуються в сучасних умовах, зумовлюють актуальність та інтерес щодо їх дослідження.

Різноманіття договорів користування земельними ділянками, водними об'єктами, лісовими угіддями, надрами тощо були свого часу предметом дослідження А.К. Соколової; договори екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічного страхування були досліджені В.І. Андрейцевим, Г.І. Гурською, Т.П. Шохю. Узагальнено договори в екологічному праві проаналізовані М.В. Красновою.

Правове регулювання власне екологічних відносин лежить в сфері публічного права, яке кардинально відрізняється від приватноправових галузей права. Відповідно і екологічні договірні відносини мають свої характерні особливості з публічним забарвленням.

Тому договірні відносини мають не лише приватноправову сутність, але й публічно-правову і можуть виникати не лише в цивільному праві, а й адміністративному, господарському, екологічному та інших галузях права, які мають публічно-правовий характер. Крім приватноправових характеристик мають і публічно-правові ознаки, недостатнє врахування яких приводить до утиску публічних інтересів, що обумовлені конституційним закріпленням природних ресурсів як основи життя і діяльності народів, які

---

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор М.В. Краснова

проживають на відповідній території. При визначенні істотних умов даних договорів вимагається включення в них екологічних відомостей поряд з іншою інформацією [1, с. 29].

Основною ознакою договорів в екологічному праві визнається публічний інтерес, загальні блага, які передбачають спільну діяльність учасників договору для досягнення соціально значимої мети [2, с. 11].

Договірні відносини в публічній сфері мають на меті публічні цілі, пов'язані зі здійсненням публічної влади, з реалізацією публічного інтересу. Тому до ознак публічного права в юридичній літературі насамперед відносять публічний інтерес, під яким розуміють визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого слугує умовою й гарантією її існування та розвитку [3, с. 55].

Публічний інтерес поєднується з інтересами суспільства і держави, національної безпеки, спільними інтересами, інтересами націй, народів і населення. До цих видів публічного інтересу Ю.О. Тихомиров відносить інтереси екологічного благополуччя [4, с. 12].

Публічні екологічні інтереси – це інтереси всього суспільства, які складаються із інтересів соціальних груп та окремих громадян, на підтримку якості навколишнього природного середовища, що забезпечує життя, здоров'я людини та її майбутніх поколінь, в справедливому розподілі вигод, які отримуються від використання природних ресурсів. Останні становлять основу життя і діяльності країни, збалансовані з потребами економічного росту, опосередковані правом, охороняються та гарантуються державою. Публічні екологічні інтереси включають в себе державні інтереси в тій частині, в якій віддзеркалюються екологічні інтереси суспільства в цілому, а також суспільні інтереси тією мірою, яка відповідає рівню розуміння й пізнання цих інтересів і яка може бути забезпечена правовим захистом в конкретних соціально-економічних, екологічних і політичних умовах [5, с. 8].

Спеціальний галузевий спосіб регулювання відносин щодо забезпечення публічних інтересів, який утворений переважно заборонами і обов'язками, представлений публічно-правовими екологічними обмеженнями, що включають в себе: природоохоронні заборони і вимоги до господарської діяльності; обмеження суб'єктивного складу права власності та обороту природних об'єктів: функціональні й територіальні обмеження у використанні природних ресурсів, засновані на принципах попередження (не завдання) екологічної шкоди, раціонального, комплексного та цільового природокористування; обтяження природних об'єктів, пов'язані з здійсненням загальнодоступного (загального) природокористування і встановлення публічних сервітутів. Цільове призначення еколого-правових обмежень полягає у забезпеченні публічних екологічних інтересів. Джерелами публічно-правових обмежень у сфері природокористування є конституційні положення про використання природних ресурсів як основи життя і діяльності народу, а також про екологічні межі правомочностей власника [5, с. 9]. Зазначені екологічні обмеження мають реалізуватися в рамках екологічного імперативу. Так, В.В. Костицький зазначає, що збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь

у сучасній теорії права та конституційній практиці розглядаються як спільний обов'язок держави, громадянського суспільства і людини. Такий підхід можна розглядати як міжнародно-правовий екологічний імператив, що сприйнятий майже у всіх державах світу [6].

З метою забезпечення публічних екологічних інтересів можуть використовуватися приватноправові методи. Такими методами можуть бути екологічні договори, які реалізуються в екологічних договірних відносинах.

Важливим напрямом вдосконалення правового регулювання є створення механізму реалізації таких законних суспільних інтересів, які зачіпаються і поки що залишаються за межами законодавства, але піддаються юрисдикції, не суперечать загальним началам права, вимогам правової рівності й справедливості, пріоритетам національної екологічної політики [5, с. 12]. Тобто, екологічні договірні відносини виникають не лише для досягнення особистих підприємницьких цілей, а передусім для забезпечення публічних екологічних інтересів.

Цивільно-правовий принцип свободи договору діє в даних правовідносинах із значними обмеженнями [7, с. 20]. З ознакою обмеженої дії принципу свободи договору пов'язане застосування в передбачених законом випадках типової форми договору в обов'язковому порядку. Типова форма обумовлена не лише тим, що органи державної влади повинні працювати за визначеною для них чіткою схемою, але й тим, що суть природноресурсових відносин не допускає свободи в підзаконному регулюванні [7, с. 20]. У таких угодах воля сторін обмежена більш жорстко, ніж у звичайних цивільно-правових зобов'язаннях, договірні відносини здійснюються в суворих рамках законодавчого акту [8, с. 50]. Тому відмінно ознакою екологічних договірних відносин є їх нормативність [9, с. 15], тобто вони виникають на підставі умов, визначених в нормативно-правових актах. Ці відносини формально визначені та закріплені у нормативно-правових актах, свобода волевиявлення сторін яких обмежена вимогами законодавства.

Незважаючи на це, слід зауважити: представники цивілістичної школи права наголошують на тому, що поряд з цивільно-правовими існують угоди, які використовуються поза рамками цивільного права [9, с. 24–25]. Вони є угодами, які направлені на виникнення прав та обов'язків та становлять у сукупності правовідносини, що породжують ці угоди. Наявність між сторонами відносин влади і підпорядкування взагалі виключає в принципі можливість застосування не лише Цивільних кодексів, але й конструкції договору як такого. Договір може існувати лише між суб'єктами, які в даному конкретному випадку займають рівне положення. При цьому звертається увага на Водний кодекс Російської Федерації, де визначено три види договорів: довгострокового використання водним об'єктом, короткострокового користування водними об'єктами та встановлення приватного водного сервіту [9, с. 26].

Реалізація таких правовідносин одночасно має слугувати потужним засобом здійснення державного управління (екологічної функції держави), що виражається в екологічному імперативі як ідеалі, до якого ми хотіли би

всі прагнути [6], щоб забезпечити право на безпечне для життя і здоров'я майбутніх поколінь навколишнє природне середовище. Значимість даного твердження підтверджує положення ст. 14 Конституції України про те, що земля є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави, а також ст. 16 Конституції України, яка встановлює обов'язок публічного органу держави забезпечити екологічну безпеку і підтримання екологічної рівноваги на території країни. Щоб створити механізм такої охорони та забезпечення, державі необхідно встановити певні умови, які здатні зберегти природні ресурси для потреб не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь людей, а також створити режим їх використання з урахуванням рівності прав громадян, соціальної справедливості, інтересів ринкової економіки та реалізувати інші принципи. Для цього в ст. 66 Конституції України встановлюється обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Наступною ознакою публічності екологічних договірних відносин є публічне благо, на які вони спрямовані. Переважно це природні ресурси, які залишаються такими навіть перебуваючи у власності чи користуванні приватних осіб. М.М. Бринчук зазначає, що порядок укладення договору на природокористування визначається природноресурсовим законодавством, яке регулює відносини щодо надр, вод, лісів та інших природних публічних благ і тому покликані охороняти переважно публічні екологічні інтереси; умови договору визначаються природноресурсовим законом, а не сторонами, при цьому в основному відсутнє узгодження волі [11, с. 47].

Однак слід зауважити, що, з одного боку, природні ресурси, які є об'єктами охорони, виступають матеріальними об'єктами, тобто власністю певного суб'єкта – держави, територіальної громади, фізичної та юридичної особи, які володіють, користуються та розпоряджаються ними згідно із законом [8, с. 45]. Прийнято вважати, що таким законом є Цивільний кодекс України. З другого боку, земля та інші природні ресурси є особливими об'єктами матеріального світу, які характеризуються вичерпністю та малим ступенем відновлюваності. Тому виникає інтерес щодо збереження інших публічних благ, а саме: «сприятливого навколишнього природного середовища, екологічного благополуччя, що регулюється та охороняється екологічним законодавством, підлягає пріоритетному правовому захисту» [11, с. 46], а використання природних ресурсів, їх охорона та забезпечення екологічної безпеки за допомогою договірної форми здійснюється відповідно до Конституції України та екологічного законодавства.

Саме ці публічні блага виступають об'єктами екологічних договірних відносин, дослідження яких буде здійснюватися в рамках структури екологічних договірних відносин.

У рамках даних відносин, які є предметом екологічного права, та з урахуванням комплексного публічного блага – природного об'єкта, варто віднаходити екологічні договірні відносини, які або ж повністю носять немайновий характер, або ж містять окремі елементи, які виражають такий характер. Так, у сфері природоресурсних відносин можуть виникати

відносини щодо власності на природні ресурси на підставі договорів купівлі-продажу, міни, дарування, заповіту, використання природних ресурсів на умовах оренди, концесії, угод про розподіл продукції, сервітуту, використання атмосферного повітря на підставі дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

У природоресурсних відносинах екологічні договірні відносини виникають на підставі норм Земельного кодексу України від 28 жовтня 2001 р. (далі – ЗК України). Так, ст. ст. 81–82 ЗК України врегульована можливість громадян України та юридичних осіб набувати у власність земельні ділянки за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами (але з урахуванням положень ст. 132 ЗК України); ст. ст. 93–94 ЗК України – набувати у користування земельні ділянки за договором оренди, ст. ст. 98–102 ЗК України – встановлення сервітуту, зокрема, за договором; ст. 102-1 ЗК України – встановлення емфітевзису та суперфіцію за договором; ст. ст. 123–124 ЗК України передбачена можливість укласти договір оренди земельних ділянок, що перебувають у державній чи комунальній власності; ст. ст. 127–139 ЗК України передбачений продаж земельних ділянок на земельних торгах. Крім того, згідно зі ст. 97 ЗК України підприємства, установи та організації, які здійснюють геологознімальні, пошукові, геодезичні та інші розвідувальні роботи, можуть проводити такі роботи на підставі угоди з власником землі або за погодженням із землекористувачем.

Надровим законодавством передбачається можливість надання земельних ділянок для користування надрами (ст. 18 Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р., а також укладення концесійних договорів, договорів на виконання умов спеціальних дозволів (ст. ст. 9–16 Закону України «Про концесії» від 16 липня 1999 р.) та угод про розподіл продукції (Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 р.).

Лісовим законодавством передбачається надання у власність земельних лісових ділянок за ст. ст. 12–13 Лісового кодексу України від 21 січня 2001 р. (далі – ЛК України), тимчасове користування лісам на підставі договору (ст. 18 ЛК України), а також встановлення лісового сервітуту на підставі договору (ст. 23 ЛК України).

Водним законодавством врегульовані відносини щодо укладення договорів оренди водних об'єктів, водозабору та водовідведення на умовах спеціальних дозволів, договори на виконання умов дозволів (ст. ст. 47–51 Водного кодексу України).

Фауністичне законодавство врегульовує питання купівлі-продажу, обміну, дарування тощо окремих об'єктів тваринного світу (ст. 7 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. (далі – ЗУ «Про тваринний світ»), використання об'єктів тваринного світу на підставі спеціальних дозволів з обов'язковим додержанням їх істотних умов (ст. 17 ЗУ «Про тваринний світ»), договори на ведення мисливського й рибного господарства, оренди мисливських та рибогосподарських угідь, на проведення науко-дослідних та інших робіт (ст. ст. 21–27 ЗУ «Про тваринний світ», ст. ст. 14, 16, 21 Закону України «Про мисливське

господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р., ст. 30 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року).

Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їх переробки (ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»), а саме: збирання лікарських рослин, заготівля деревини під час рубок головного користування, заготівля живиці, заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо, збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо, заготівля сіна та випасання худоби.

Атмосфероохоронним законодавством врегульовано питання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря через видачу дозволів, що також можна розглядати через призму договірних відносин, оскільки в цьому випадку діє публічний договір про можливість відведення в навколишнє природне середовище небезпечних речовин та фізичних факторів. Формально при цьому забезпечується реалізація адміністративно-правових засобів, які зумовлюють до укладання договорів на розробку проектів ГДВ, на виконання експертних, проектних, будівельних та інших робіт (ст. ст. 11, 13, 23, 25 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року).

У межах природоохоронних відносин екологічні договірні відносини можуть виникати в сфері охорони природних об'єктів, як-от, об'єктів, що належать до природно-заповідного фонду, за умови реалізації ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р., згідно із якою на використання земельної ділянки або її частини в межах природно-заповідного фонду може бути встановлено обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом або договором, між власниками земельних ділянок та адміністрацією об'єкта природно-заповідного фонду можуть укладатися охоронні договори. Відповідно до ст. 51 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. консервація земель здійснюється за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок.

Згідно із пунктом «д» частини першої ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» в Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв. Реалізація даного положення здійснюється за допомогою еколого-правових договорів.

У сфері антропоохоронних відносин – це екологічні договірні відносини, які виникають, наприклад, на підставі договорів екологічного страхування відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 р., а також відносини в сфері поводження з небезпечними відходами відповідно до ст. 34 Закону України «Про відходи» від 5 березня 1998 року.

У цілому екологічні договірні відносини можуть виникати на підставі проведення екологічної сертифікації, екологічного аудиту, екологічного інформування, екологічної сертифікації, екологічного моніторингу тощо. Дані відносини регулюються ст. ст. 5, 15, 20 Закону України «Про екологічний аудит» від 26 червня 2004 р., ст. ст. 13, 17, 37 Закону України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. та іншими законодавчими актами.

Таким чином, договірні екологічні відносини виникають у галузі користування природними ресурсами, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, в тому числі шляхом надання екологічних послуг (розробка екологічних паспортів підприємств, проектів природоохоронних заходів, екологічне страхування, екологічний аудит та інше), а їх правове регулювання визначається екологічним законодавством.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що екологічні договірні відносини входять до предмета екологічного права, за своєю правовою природою тяжіють до публічних відносин, хоча їм і притаманні ознаки приватних правовідносин.

До правових ознак екологічних договірних відносин належать:

1. Обтяженість таких відносин публічним екологічним інтересом, визначеного Конституцією України та спрямованого на забезпечення сталого раціонального природокористування, охорону навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у межах суспільного договору про це, що значною мірою відрізняє їх від традиційних договірних відносин.

2. Екологічні договірні відносини реалізуються в межах правового регулювання галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Таке регулювання здійснюється переважно нормами екологічного законодавства, із залученням норм цивільного, господарського, адміністративного, фінансового та іншого законодавства.

3. Об'єктами таких відносин виступає комплекс публічних майнових та немайнових благ. По-перше, це природні ресурси; по-друге, це навколишнє природне середовище ландшафти й інші природні комплекси; по-третє, це відповідні типи робіт, послуг природоохоронного характеру в означеній галузі; по-четверте, життя і здоров'я та права громадян.

4. Екологічним договірним відносинам притаманна нормативність. У таких відносинах воля сторін обмежена більш жорстко, ніж у звичайних цивільно-правових зобов'язаннях, а тому екологічні договірні відносини здійснюються в суворих рамках законодавчого акта: вони виникають на

підставі та за умов, визначених у нормативно-правових актах, а тому їх істотні умови завжди визначаються законодавством.

5. На зміну цих правовідносин обов'язково впливають екологічні імперативи, що визначають зобов'язання як публічних, так і приватних суб'єктів.

6. Екологічні договірні відносини тяжіють до предмета екологічного права, оскільки реалізуються у всіх сферах його правового регулювання – в природоресурсних, в природоохоронних та антропоохоронних відносинах.

Список літератури:

1. Выпханова Г.В. Правовые проблемы информационного обеспечения природопользования и охраны окружающей среды : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Выпханова Галина Викторовна. – М., 2008. – 62 с.
2. Договір як універсальна правова конструкція : моногр. / [А.П. Гетьман, В.І. Борисова, О.П. Євсєєв та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. – Х. : Право, 2012. – 432 с.
3. Тихомиров Ю.А. Публичное право : учеб. / Ю.А. Тихомиров. – М.: Издательство «БЕК», 1995. – 485 с.
4. Тихомиров Ю.А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов / Ю.А. Тихомиров // Журнал рос. права. – 2001. – № 5. – С. 3–15.
5. Васильева М.И. Публичные интересы в экологическом праве : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Васильева Мария Ивановна. – М., 2003. – 416 с.
6. Костицкий В.В. Міжнародно-правовий екологічний імператив у конституціях сучасних держав як передумова ухвалення екологічної конституції землі : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/imperativ.pdf>. – Назва з екрану.
7. Хаустов Д.В. Публично-правовые договоры в природопользовании / Д.В. Хаустов // Экологическое право. – 2003. – № 4. – С. 17–24.
8. Матейкович М.С. Конституционные основы рационального природопользования в Российской Федерации / М.С. Матейкович // Государство и право. – 2009. – № 11. – С. 45–53.
9. Морозова Л.А. Договор в публичном праве: юридическая природа, особенности, классификация / Л.А. Морозова // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 15–22.
10. Брагинский М.И. Договорное право ; изд. 2-е, испр. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 1999. – Кн. первая: Общие положения. – 848 с.
11. Бринчук М.М. Эколого-правовая ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности / М.М. Бринчук // Государство и право. – 2009. – № 4. – С. 39–48.

Статья посвящена определению правовой природы и юридических признаков экологических договорных отношений. Исследуются основные юридические признаки экологических договорных отношений, а именно: наличие публичного экологического интереса, нормативность, их реализация в пределах экологических отношений. Особое внимание обращено на особенность объекта экологических договорных отношений и их основные виды согласно экологическому законодательству.

Договор, экологические договорные отношения, публичный экологический интерес, публичное благо.

The article is devoted to the determination of the legal nature and legal evidence of environmental contractual relationship. The article examines the main legal features of environmental contractual relations, namely the presence of a public interest environmental, regulatory, their implementation within the ecological relations. Particular attention is paid to the environmental feature of the contractual relations and their main types of environmental legislation.

Contract, environmental contractual relations, public environmental interest, the public good.